

3. Закусило М. Українці дивляться ТБ, не довіряють, не перевіряють, але продовжують дивитися — дослідження "Детектора медіа" та КМІС / М. Закусило. — Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/136076/2018-03-28-ukraintsi-divlyatsya-tb-ne-doviryaют-ne- perevirayut-ale-prodovzhuyut-divitisyа-doslidzhennya-detektora-media-ta-kmis/>. — Назва з екрана (дата звернення 29.01.2019).
4. Терехова Д. І. Психолінгвістичний аналіз асоціативних полів слова-стимулу ДРУГ за даними спрямованих асоціативних експериментів / Діана Іванівна Терехова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. — Том 20. — № 2. — 2017. — С. 85—91.
5. Baczyński A. Telewizja a świat wartości / A. Baczyński. — Kraków : Wydawnictwo naukowe PAT, 2003. — 251 s.
6. McLuhan M. Wybór pism / M. McLuhan. — Warszawa : Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1975.
7. Mrozowski M. Funkcji telewizji w społeczeństwie. Człowiek a telewizja / M. Mrozowski. — Warszawa : Wydawnictwo NURT, 1990. — S. 43—52.
8. Pisarek W. Język polski a media końca XX wieku / W. Pisarek // Kultura słowa w mediach audiowizualnych. — Warszawa, 1996. — S. 9—15.
9. Sartori G. Homo videns: telewizja i post-myślenie / Giovanni Sartori ; przeł. Jerzy Uszyński. — Warszawa : Telewizja Polska; Rok wydania, 2005. — 103 S.

Исследована роль телевидения в языковой картине мира украинцев и влияние этого вида медиа на формирование мировоззренческих моделей и системы ценностей. Проанализировано ассоциативное поле слова-стимула "телевизор" по результатам свободного ассоциативного эксперимента, проведенного в течение 2011—2012 годов; выделены семантические сферы и их распределение в ассоциативном поле.

The article is an attempt to determine the role of television in the language of the world of Ukrainians and the impact of this type of mass information on people's thinking. Also, the associative stimulus field of TV is based on the results of a free associative experiment conducted during 2011—2012 was analyzed, semantic spheres were identified and their distribution in the associative field.

Надійшла до редакції 18 лютого 2019 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

УДК 030.2:[821.161.2-34:726.822(470-25)]

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України

Будівництво Мавзолею В. І. Леніна у спогадах українського каменяра С. Шапіро (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України)

Розглянуто проблему сакралізації вождя світового пролетаріату, керівника Жовтневої революції в Росії В. Леніна. В розвідці застосовано матеріали спецфонду Книжкової палати України. Спираючись на раритетне харківське видання 1930 р., авторка проаналізувала процес будівництва Мавзолею В. І. Леніна. Застосований наратив є яскравим свідченням активного залучення робітничого класу радянської України до загальносоюзного суспільно-політичного життя.

Ключові слова: мемуари, Мавзолей, каменяра, різьбяр, полірувальник, породи каменів

Попри втрату мирних відносин із Російською Федерацією пострадянська доба нашого існування все ще гарантує збереження обоюдно історичних змістів, які потребують ґрунтовного вивчення. Однією з тем у цьому контексті є оцінка постаті лідера більшовицької революції 1917 р. В. Ульянова (Леніна). Річ у тому, що за часів СРСР, всупереч будь-яким науковим методам дослідження, відбулася тотальна сакралізація цього діяча. Канонічність його образу не плямували жодні суспільно-політичні зміни в країні: тиранія Й. Сталіна спиралася на Леніна як на теоретика наукового соціалізму й практика радянського будівництва; за

доби хрущовської "відлиги" відбулося розмежування ленінсько-сталінського тандему як неприродного союзу між світлом внутрішньопартійної демократії та диктатом культу однієї особи; за правління неосталініста Л. Брежнєва образ вождя світового пролетаріату остаточно "забронзовів", що знайшло яскравий відбиток у плюралістичних хвилях горбачовської епохи. Слід зазначити, що викривальна ера вітчизняної історії, коли, відштовхуючись від свіжих номерів "Огонька" В. Коротича, історики один поперед одним змагалися в пошуках "смажених фактів", у справі "приземлення" Леніна фактично нічого не досягла. Головним на-

прямом удару став брутальний експропріатор, маніакальний суб'єкт радянської історії Й. Сталін — власне, на тлі зіставлення цих діячів відбулася повторна сакралізація Леніна й тотальне засудження Сталіна.

Отже, образ вождя світового пролетаріату, навіть в умовах розвороту в бік капіталізму та остаточного викриття злочинів комуністичного режиму, залишився поза масовою громадською критикою. Це дало змогу зберегти від руйнації місце утримання померлого тіла Леніна — Мавзолей, де понад 90 років стоїть його скляний саркофаг. Потойбічність і, без перебільшення, казковість внутрішнього приміщення цієї відомої на весь світ гробниці вражала всіх, хто туди потрапляв. Попри заборону зупинятися та фотографувати, вимогу швидко рухатися й тримати руки в кишенях і сумочках, потенційні відвідувачі Мавзолею годинами простоювали в черзі, щоб побачити тіло вождя. Її "хвіст" розпочинався від Олександрівського саду й приєднуватися до нього слід було не пізніше шостої ранку, інакше шансу потрапити у гробницю не було. Нікого не турбував той факт, що, по суті, відбувалося споглядання мертвої історичної ікони. Офіційна радянська пропаганда потрактовувала екскурсії до Мавзолею як вияв всенародної любові та вдячності. Сучасна Росія, зрозуміло, подібним екскурсійним бумом вже не страждає, але про сакральність місця поховання Леніна продовжує дбати.

Отже, колись святе (в цій іпостасі) для всіх громадян Радянського Союзу місце відійшло у спадок Російській Федерації. Проблема усипальниці вождя світового пролетаріату не втрачає актуальності вже кілька десятиліть, однак на нинішньому етапі має внутрішній суспільно-політичний характер, адже становить предмет гострих дискусій у різних колах російської громадськості. Проте, виходячи зі знайденого авторкою нарративу, питання можна розглядати й у контексті сучасного українознавства. Зокрема, в надрах Державного архіву друку Книжкової палати України зберігається унікальне у своєму роді мемуарне видання 1930 р., написане учасником будівництва кам'яного Мавзолею Леніна С. Шапіро [4]. Книжка, що коштувала символічні 4 коп., вийшла у видавництві "Український робітник" у серії "Дешева бібліотека малописьменного" накладом 26 тис. примірників. Працівники харківського, тоді столичного, видавництва запропонували читачам формат обговорення видання, сформулювавши кілька запитань для листування. Аудиторію закликали оцінити зміст книжки, доцільність випуску подібної літератури, пояснити незрозумілі місця, виявити невдалу авторську лексику тощо. Як свідчив спеціальний штамп, бібліографічний опис видання було вміщено в тогочасних "Літописі українського друку", "Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української книжкової палати.

На тлі загальновідомих фактів ці спогади, поперше, містять доволі цікаві подробиці будівництва сакрального об'єкта, а по-друге, подають інформацію, що суперечить звичним й усталеним знанням [1, с. 367;

3, с. 738]. Власне, це і спонукало авторку до проведення пропонованого дослідження.

Невеличке за обсягом видання суттєво доповнює мемуари архітектора О. Щусєва [5], який був проєктантом усіх моделей Мавзолею Леніна. Погляди двох авторів мають розбіжності, але є й тотожності, ідентичність яких дає підстави сумніватися в певних відомих твердженнях. Приміром, радянські екскурсоводи, розповідаючи про будівельні матеріали, одногласно стверджували, що назву "Ленін" було викладено червоним кварцитом. Проте і архітектор, і пересічний робітник будівництва зауважували, що використовували порфір — лужний за складом (калієво-натрієвий) польовий шпат. С. Шапіро зазначає, що цей матеріал привезли з унікальних карельських покладів і за показником твердості він не мав аналогів у світі [4, с. 14]. Загалом, увесь використаний під час будівництва камінь, за твердженням С. Шапіро, видобуто в Україні, під Житомиром, а мрамур — на Уралі [4, с. 8]. Факт застосування винятково вітчизняних матеріалів підтверджував і О. Щусєв, але, на відміну від українського будівельника, зазначав, що для спорудження використовували камінь, привезений з семи радянських республік [5, с. 1]. Звичайно, посадовий масштаб обмежував С. Шапіро в отриманні важливої інформації, окрім того, щира відданість пролетарським ідеям спрямовувала його думки в бік затвердження бажаного стереотипу, що українці, бодай для померлого Ілліча, зробили найбільше від усіх. А втім, на нашу думку, С. Шапіро був недалеко від істини, адже в міркуваннях спирався не на постачальні накладні, а на природні характеристики матеріалу та особливості його обробки. А на цьому, судячи з тексту, автор добре розумівся.

Каменяр Шапіро з поетичним захватом розповідає про велетенський масив вагою у 3,5 тис. пудів, заготовлений волинською артілью [4, с. 13]. Брила мала півтора метра заввишки і стільки ж завширшки, а довжина становила "30 пересічних кроків уздовж". З місця видобутку її тягнули на спеціальному возі вагою 11,5 тонн, потім 7 тракторів здолали 16-кілометрову ділянку суцільної багноки, доки дісталися залізниці, де моноліт завантажили на спеціальну платформу, і нарешті з московського вокзалу його тягнули три танки. Брилу поклали біля головного входу до Мавзолею та вкрили дерев'яним навісом, з якого по черзі працювали спочатку каменярі у три зміни, а потім полірувальники. Останні відполірували камінь із трьох боків, не наводячи глянсу, а згодом поступилися місцем різьбярям, які вирубали слово "Ленін" і у "вийми вставили точно припасовані прямі куски найтвердішої породи каменя — порфіру" [4, с. 13—14]. Над входом до Мавзолею опрацьовану брилу встановлювали за допомогою залізничних ливарів: під неї просували міцні трами (троси), потім крутили ручки ливарів, трами підносилися, підводячи камінь, під який безперервно підкладали "злежні", а коли підвели до потрібного рівня, то зсунули з них звичайними ливарями [4, с. 14]. Отже, головна деталь будівельного об'єкта — фасад — і справді є "українським".

На відміну від архітектора О. Щусева, який пригадує лише "безпосередніх спостерігачів" за будівництвом — тогочасних членів Політбюро ЦК ВКП(б) В. Молотова і К. Ворошилова [5, с. 1], каменяр С. Шапіро наводить імена керівників будівництва, зокрема представником урядової комісії був інженер К. Наджаров, а виконавцем робіт — інженер І. Певзнер [4, с. 16].

У спогадах С. Шапіро зафіксовано й інші цікаві деталі. Приміром, щодня повз об'єкт проходило безліч людей "у сірих брезентових спецівках", які поспішали до ГУМу (російськомовна аббревіатура державного універсального магазину. — *Л. Д.*), де тоді розташовувалася робітничка їдальня [4, с. 3]. На будівництві працювали каменярі, різьбярі, полірувальники і робітники Мосбуду — "дикий камінь" обробляли перші, решту робіт виконували другі [4, с. 4]. За свідченням одного з будівельників, під час спорудження Мавзолею застосовувалася важка ручна праця — камінь був "упертим", важко й повільно піддавався обробці, через що каменярі затупили не один десяток "гар" [4, с. 5]. За безперервність їхньої роботи відповідали ковалі, які "цілісінський день вигострювали гари та бочарти" [4, с. 6]. Цікаво, що кузня розташовувалася "біля самісінських Спаських воріт", тож на Червоній площі цілодобово працювали ковальські горна, забезпечуючи каменярів їх головним інструментом — гарою. За описом С. Шапіро, це різновид слюсарського зубила, але його кінець гострий, як цвях. Бочарти, що їх використовували будівельники Мавзолею, були двох типів: зубчасті, схожі на кухарський молоток, яким відбивають котлети, й ковальські, котрі на битній поверхні замість горбочків мали подовжені вийми й надзвичайно гострі частини, що випиналися [4, с. 7]. Вкрай важку немеханізовану працю виконували чорнороби: опрацьовані каменярками брили вони тягнули "кодолою, на кругляках, співаючи "дубинушку" [4, с. 8]. С. Шапіро зазначає, що покласти навколо Мавзолею вузькоколіїні рейки було неможливо, оскільки це б "заважало їздити підводам і автомобілям, що возять до будівлі камінь та інші будівельні матеріали" [4, с. 9]. Тож помічники чорноробів — вагонетки — ходили тільки до "полірувальень".

С. Шапіро наводить докладний опис тогочасної полірувальної технології, котра полягала у використанні механізму "стовпа" з рухливою "рукою", яку можна було згинати, розгинати й повертати навсідч. Від "руки" донизу йшло важке чавунне кружало, що оберталося за допомогою двигуна. Полірувальні роботи проводили у кілька етапів: спочатку сталевим порошком, допоки камінь не ставав гладеньким, згодом корундом — до матового блиску. Полірувальники відгороджувалися один від одного брезентом, бо якщо сталевий порошок раптово потрапляв на вже оброблену корундом поверхню, то весь цикл робіт виявлявся марним — відновити зіпсований матеріал вже було неможливо. На останньому етапі полірувальники використовували дорогоцінний італійський порошок, що коштував 25 крб за фунт. За словами С. Шапіро,

він був м'яким, як тальк, і вироблявся з товченого неаполітанського мармуру. Робота полірувальника була не тільки важкою та працезатратною — на полірування квадратного метра каменю в середньому витрачали понад три дні, — а й вкрай відповідальною, адже у разі помилки йшли нанівець і попередня стадія роботи, і дорогоцінна сировина. С. Шапіро не зазначає про факти бракоробства, можливо, їх і не було, адже, за його словами, на будівництві Мавзолею працювали лише "старі робітники" [4, с. 11].

Досвід і професіоналізм мали важливе значення і в тинькарських роботах — тинькування трибун мармуровою крихтою виконували тинькарі п'ятого та шостого розрядів [4, с. 14]. Автор спогадів зі знанням справи змалював майстерність тинькарської роботи під час зведення усипальниці вождя, а також навіть загальну вагу Мавзолею — 600 тис. пудів [4, с. 16].

Отже, неопрацьовані дотепер спогади українського будівельника Мавзолею В. І. Леніна додали тій події суб'єктивних подробиць, що яскраво ілюструють особливості сталінської епохи побудови соціалізму: брак механізації, виснажлива фізична праця, котра трималася на ідеологічних постулатах; будівельний бум, який охопив усю країну; пріоритетний пролетарський чинник, що виправдовував вільне, без будь-якого обмеження й загороджувальних постів, пересування Червоною площею та організацію дешевих обідів у сусідніх фешенебельних будинках, як-то ГУМ. Невелика за обсягом і дешева книжечка, проте, засвідчує факт комуністичної політизації тогочасного суспільства, адже, адресована малоосвіченому читачеві, вона відповідала запитам радянської політики з ліквідації масової неписьменності й, разом з іншими виданнями тієї серії, забезпечувала просування кампанії лікнепу, одночасно вирішуючи проблему комуністичного виховання різновікових груп суспільства. Щодо постаті Леніна, то вона ніколи не втрапить свого українознавчого змісту. Достатньо згадати ювілейне видання на честь 50-річчя ще живого тоді вождя, що побачило світ 1920 р. у Катеринославі й зберігається у спецфонді Книжкової палати України. На його сторінках зазначено, що "революція в Україні не перемогла б без допомоги з боку Росії" [2, с. 41—42]. Тож причетність українців до будівництва Мавзолею Леніна є закономірним "розчерком пера" нашої складної історії.

Список використаної літератури

1. *Історія в термінах і поняттях: довідник* : навч. посіб. / [За заг. ред. Т. В. Орлової]. — Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2014. — 732 с.
2. *Сборник к 50-летию товарища Ленина* / [Под ред. и со вступ. статьей М. Равича-Черкасского]. — Екатеринбург : Всеукраинское издательство. Екатеринбургское отделение, 1920. — 66 с.
3. *Советский энциклопедический словарь* / [Гл. ред. А. М. Прохоров]. — Москва : Советская Энциклопедия, 1988. — 1600 с.
4. *Шапіро С. Мавзолей збудовано* / С. Шапіро. — Харків : Український робітник, 1930. — 16 с.
5. *Щусев А. В. Мавзолей Ленина* / А. В. Щусев // *Строительная газета*. — № 11. — 1940. — 21 января. — С. 1.

Рассмотрена проблема сакрализации вождя мирового пролетариата, руководителя Октябрьской революции в России В. Ленина. В исследовании использованы материалы спецфонда Книжной палаты Украины. Опираясь на раритетное харьковское издание 1930 г., автор проанализировала процесс строительства Мавзолея В. И. Ленина. Использованный нарратив является ярким свидетельством активного вовлечения рабочего класса советской Украины во всесоюзную общественно-политическую жизнь.

This article violates the problem of the sacralization of the leader of the world proletariat, the head of the October revolution in V. Lenin. Intelligence materials of the Special Fund of the Book Chamber of Ukraine were used. Based on the rare Kharkov edition of 1930, the author analyzes the process of building a stone building of the Lenin Mausoleum. The applied narrative is a vivid testimony to the active involvement of the working class of Soviet Ukraine in the all-union social and political life.

Надійшла до редакції 14 лютого 2019 року

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

УДК 002:7.092]:001.32(477)

Юлія Діденко,
кандидат геологічних наук,
учений секретар Науково-видавничої ради
НАН України

Найкраща академічна книга: про щорічний книжковий конкурс Національної академії наук України

Окреслено засади конкурсу на краще книжкове видання Національної академії наук України, започаткованого за ініціативою Науково-видавничої ради НАН України 2016 р. для підвищення рівня поінформованості наукової спільноти та суспільства щодо видавничої продукції Академії. Представлено книги, котрі цього року здобули нагороди як переможці та лауреати конкурсу.

Ключові слова: конкурс, Національна академія наук України, книжкове видання, науково-видавнича діяльність

Від 2016 р. Національна академія наук України (далі — НАН України, Академія) започаткувала конкурс на краще книжкове видання НАН України задля підтримки творчої активності науковців, заохочення до оприлюднення результатів фундаментальних і прикладних досліджень, орієнтованих на розв'язання актуальних проблем науки та освіти, популяризації здобутків учених, зростання престижу академічної видавничої продукції й підвищення культури наукового книговидання.

Ініціювала цей конкурс Науково-видавнича рада НАН України, до складу якої входять академіки-секретарі відділень Академії, котрі очолюють певні наукові напрями, а також представники видавництв і фахівці видавничої справи, які працюють в установі.

До основних конкурсних вимог належать такі: 1) видання має бути випущено під грифом Національної академії наук України; 2) видання має вийти не раніше ніж за три роки до року проведення конкурсу.

Із першою вимогою пов'язані питання методичного характеру [1; 2], адже використання грифу "Національна академія наук України" унормовано відповідним розпорядженням Президії НАН України. На-

бути право зазначати цей гриф на книжкових виданнях академічна установа може у разі виходу книги в одному з двох видавництв Академії: ДП "НВП "Видавництво "Наукова думка" НАН України" чи Видавничому домі "Академперіодика" НАН України або у разі отримання Міжнародного стандартного номера книги (ISBN) у Науково-видавничій раді НАН України. Отже, гриф Академії надається науковій видавничій продукції, яка пройшла процедуру рецензування, отримавши щонайменше дві позитивні рецензії, та була рекомендована до друку вченою радою профільної установи. Рецензування рукописів та ухвалення рішення стосовно доцільності опублікування рукопису як книжкового видання є запорукою дотримання його наукової якості, підтвердженням практичної значущості від оприлюднення й підставою для Академії взяти на себе інтелектуальну відповідальність за цю працю через зазначення грифу.

Відповідно до положення про конкурс, представлені видання розподіляють за трьома науковими напрямками: фізико-математичні й технічні науки, хіміко-біологічні науки, суспільно-гуманітарні науки. У межах кожного з напрямків представлено номінації